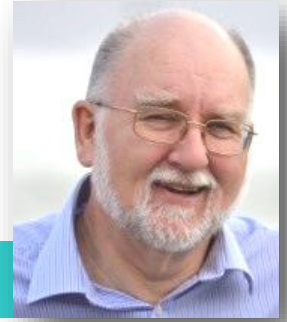

Llys a Llan

*Colofn sy'n crwydro ar hyd
meysydd llên, crefydd a hanes
yng Nghaerdydd a'r Fro*

Yr Athro E. Wyn James

Evan Rowland Jones, 'Y Major bach': Tregaron – Wisconsin – Caerdydd

'For I am thinking that the name of Major [Evan Rowland] Jones will in future be regarded as one of the great names in Welsh history.' Dyn o'r enw William Johnstone biau'r geiriau hynny, mewn cyfrol yn dwyn y teitl *The Welsh at Home: Notable Persons, Places and Incidents in South Wales* (1904). Nid oedd fawr o broffwyd, mae'n amlwg, oherwydd prin yw'r rhai erbyn heddiw sydd wedi clywed am Evan Rowland Jones, heb sôn am ei ystyried yn un o enwau mawr hanes Cymru. Ond yn ei ddydd roedd yn berson pur adnabyddus, a hynny ar ddwy ochr yr Iwerydd ac mewn porthladdoedd ar draws y byd.

Er enghraifft, gallai rhywun ddweud mewn papur newydd yn 1890, 'There is hardly a Welshman in the United States but knows, or has heard of Evan Jones.' Blwyddyn yn ddiweddarach, neilltuwyd cyfarfod agoriadol Tymor 1891–92 Cymrodorion Caerdydd i gyflwyno tysteb i Lywydd y Cymrodorion, sef portread ohono gan yr arlunydd o'r Iseldiroedd, Hubert Vos, a gostiodd tua £105 – swm sylweddol iawn yr adeg honno. Yn y cyfarfod hwnnw canwyd clodydd y Llywydd gan nifer o hoelion wyth bywyd Cymraeg Caerdydd, ac yn eu plith Thomas Powel (Athro Celteg Coleg y Brifysgol), y cerddor Joseph Parry, T. H. Thomas ('Arlunydd Penygarn'), Beriah Gwynfe Evans (golygydd Cymraeg y *Cardiff Times*), y Cynghorydd

Edward Thomas ('Cochfarf') a'r Barnwr Gwilym Williams. Derbyniwyd llythyrau oddi wrth Ardalydd Bute ac Arglwydd Tredegar yn mynegi gofid am eu habsenoldeb; cyfeiliwyd i'r canu gan Clara Novello Davies (mam Ivor Novello); a darllenwyd cyfarchiad barddol i'r Llywydd gan y Prifardd Dyfed (yr Archdderwydd yn ddiweddarach) ar ffurf chwech o englynion, yn cynnwys yr un a ganlyn:

Cymro da, Cymro diwyd,— Cymro iach,
Cymro uchel hefyd;
Dyn drwyddo'n Gymro i gyd,
A'n siriol iaith a sieryd.

Ac enw'r Llywydd? Neb llai na'r Uwch-gapten Evan Rowland Jones.

Ond pwy oedd yr Evan Rowland Jones hwnnw? Brodor o Dregaron ydoedd. Fe'i ganed yno ym mis Medi 1840 yn fferm Pen-lan, ychydig i'r gogledd o ganol y dref, yn fab i William a Mary Jones. Mary Rowland oedd enw ei fam cyn priodi a dywedir ei bod yn perthyn i deulu'r pregethwr Methodist nerthol o'r 18fed ganrif, Daniel Rowland, Llangeitho. Ar ochr ei dad, ymddengys fod Evan yn perthyn o bell i Thomas Johnes, a drodd stad yr Hafod ger Cwmystwyth yn niwedd 18fed ganrif yn enghraifft wych o dirwedd yn arddull y mudiad *picturesque*, ac – imi gael 'datgan budd!' – yr oedd hefyd yn perthyn i mi o bell, oherwydd roedd ei dad ef a'm hen hen fam-gu yn frawd a chwaer.

Bu farw ei dad pan oedd Evan yn chwe mlwydd oed. Ailbriododd ei fam, ond cododd tensiynau ar yr aelwyd yn sgil hynny. Roedd Evan yn gymeriad anturus ac egniol, hytrach yn fyrbwyll, ac yn dipyn o ramantydd; a'r diwedd fu iddo adael Tregaron am America yn 15 mlwydd oed. Roedd fy hen dad-cu, David James, yn gariwr, ac yn ôl y traddodiad yn fy nheulu, dihangodd Evan o Dregaron yng nghert fy hen dad-cu, a oedd yn gefnder iddo. Teithiodd yng nghwmni teulu un o'i ffrindiau ysgol, gan hwylio gyda nhw o Lerpwl ar y llong *John Bright* a chyrraedd Efrog Newydd ym mis Gorffennaf 1856. Y cam olaf, wedyn, oedd teithio tua'r gogledd-orllewin nes cyrraedd glannau Llyn Michigan a thalaith Wisconsin.

Cynyddodd poblogaeth Wisconsin yn sylweddol yn ystod yr 1840au, gymaint felly nes iddi ddod yn 30fed dalaith yr Unol Daleithiau yn 1848. Gwelwyd nifer o Gymry ymhlith yr ymfudwyr yno yn yr 1840au, ac erbyn yr 1850au roedd Wisconsin wedi dod yn un o brif gyrchfannau'r Cymry yn America. Erbyn yr 1870au, er enghraifft, amcangyfrifwyd fod dros 18,000 o Gymry a'u disgynyddion yn byw yn y dalaith, llawer ohonynt yn y de-ddwyrain yng nghyffiniau Milwaukee a Racine.

Ar ôl i Evan Rowland Jones gyrraedd Wisconsin, bu'n gweithio am ychydig yn y cynhaeaf yn ardal

Waukesha, un o gymdogaethau Cymreiciaf y dalaith, tua ugain milltir i'r gorllewin o Milwaukee. Ond erbyn hydref 1856 roedd wedi symud i Milwaukee ei hun, yn glerc mewn siop groser yn yr ardal fasnachol rhwng Afon Milwaukee a Llyn Michigan, nid nepell o gapel y Methodistiaid Calfinaidd Cymreig.

Byddai gan Evan ddiddordeb byw mewn gwleidyddiaeth ar hyd ei fywyd, ac fe welwn hynny yn y cyfnod cynnar hwn, oherwydd yn 1860 daeth yn Ysgrifennydd y 'Welsh Republican Club of Milwaukee' a ffurfiwyd y flwyddyn honno. Roedd Wisconsin yn un o gadarnleoedd cynnar y Blaid Weriniaethol – plaid a grëwyd yn 1854 yn rhannol er mwyn gwrthwynebu lledu caethwasiaeth yn y Taleithiau, a phlaid a oedd yn eithaf gwahanol i'r hyn ydyw erbyn heddiw! Dyna blaid Abraham Lincoln, ac roedd Evan Rowland Jones yn frwd ei gefnogaeth i Lincoln yn yr etholiad arlywyddol a enillodd yn niwedd 1860. Ond yn fuan wedyn, yn Ebrill 1861, dechreuodd y Rhyfel Cartref.

Ymatebodd Evan ar ei union, bron, i alwad Lincoln am wirfoddolwyr i ymuno â byddin y Gogledd 'i achub yr Undeb', er y byddai Evan yn pwysleisio yn ei ysgrifeniadau mai ymladd yn erbyn caethwasiaeth oedd y prif ysgogiad iddo ymuno. Fel llawer o'i gyd-Gymry, casâi gaethwasiaeth â chas perffaith: peth 'barbaraidd' a 'gwenwynig' ydoedd, meddai, a daflai gysgod tywyll dros y wlad. Cafodd ychydig o anhawster i gael ei dderbyn i'r fyddin am ei fod o dan oed a hefyd am ei fod yn fyr iawn – fe'i disgrifiwyd gan rywun yn 1894 fel '*greatly undersized [...]. The heavy moustache and the over-coat which he invariably wears, combine*

to take off somewhat of his physical insignificance.' Ond fe'i listiwyd yn y fyddin ar 10 Mai 1861.

Fel yr awgryma teitl ei gyfrol sylweddol, *Four Years in the Army of the Potomac: A Soldier's Recollections* (1881), treuliodd y rhan fwyaf o'i gyfnod yn y fyddin yn y De, ac yn nhalaith Virginia yn arbennig. Bu'n ymladd mewn sawl brwydr arwyddocaol, gan gynnwys Gettysburg, a derbyniodd ganmoliaeth a dyrchafiadau oherwydd ei ysbryd mentrus a dewr – er bod ei alw '*a hero of Gettysburg*', fel a wnaeth un hanesydd rai blynyddoedd yn ôl, yn ormodiaith braidd; ac felly hefyd y pennawd mewn papur newydd yn nhalaith Efrog Newydd adeg ei farw yn 1920, '*Major Jones, Friend of Lincoln, Dies In London*', ac yntau ond wedi siarad â Lincoln unwaith yn ei fywyd!

Ar ôl y rhyfel, dychwelodd Evan i fyd busnes yn Milwaukee, yn berchennog ei siop groser ei hun erbyn hynny, ond fe aeth ei yrfa o nerth i nerth yn y blynyddoedd wedyn oherwydd ei gysylltiadau gwleidyddol, masnachol a milwrol. Daeth ei hen bennaeth yn y fyddin yn Ysgrifennydd Gwladol Wisconsin ac yn sgil hynny cafodd Evan ei benodi i swydd dan y llywodraeth yn Madison, prifddinas y dalaith, yn 1868 a'r flwyddyn wedyn fe'i penodwyd gan Arlywydd Grant yn Gonswl yr Unol Daleithiau yn Newcastle upon Tyne, swydd o bwys ar gyflog dda fel cynrychiolydd buddiannau America mewn porthladd prysur yn Lloegr.

Rhan 2 mis nesaf